

WOJCIECH BEJDA

AP SŁUPSK

**OLIGARCHICZNY BUNT KOREGO
PRZECIW MOJŻESZOWI W UJĘCIU JÓZEFA FLAWIUSZA**

Pierwszy przykład próby przewrotu politycznego (στάσις) w dziejach Izraela stanowi, według Józefa Flawiusza, wystąpienie Korego. Jego przywódcą był Kore, arystokrata-kapłan, który chciał odebrać godność arcykapłańską Aaronowi, bratu Mojżesza¹. Już samo założenie, że można powziąć zamiar wystąpienia przeciwko przywództwu Mojżesza sugeruje do pewnego stopnia, że jego przeciwnik nie mógł być godziwym człowiekiem. Dzieje się tak, ponieważ Mojżesz został przedstawiony przez Józefa w *Starożytnościach żydowskich* jako oczywisty ideał przywódcy, który jest również inspirowanym Bożą mądrością prawodawcą, prorokiem i najlepszym dowódcą². Można powiedzieć, że jego autorytet w społeczeństwie żydowskim był wręcz niepodważalny.

Cel artykułu stanowi analiza prezentacji postaci Korego w dziele Józefa Flawiusza jako przywódcy oligarchicznego buntu przeciw władzy Mojżesza. Konieczna jest przy tym odpowiedź na pytanie, jakie były motywacje Korego w dążeniu do usunięcia Mojżesza i Aarona od władzy?

Aspekt motywacji powodujących Korem w jego buncie przeciw władzy Mojżesza, tak jak to zostało ukazane przez Józefa, nie był dotychczas przedmiotem bliższej analizy. Badacze skupiali się głównie na charakterze i zachowaniu jego adwer-

¹ Josephus (Joseph.), *Antiquitates Judaicae (Ant.)* 4.11-66. Przeciw Józefowi także powstawali buntownicy, ludzie, którzy chcieli mu odebrać dowództwo w Galilei: Jan z Gischali (Joseph., *Bellum Judaicum (Bell.)* 2.585-590, 594, 599-600, 614-618, 625-628, Joseph., *Vita* 70, 123, 189, 315-316), Justus z Tyberiady (Joseph., *Vita* 36, 39-41, 87). Przeciw Józefowi występował również inny „wichrzyciel”, Jezus syn Saphiasa (Joseph., *Vita* 134, Jonatan: Joseph., *Vita* 302). Były też osoby, których Józef nie określa z imienia, zob. Joseph., *Vita* 149-151.

² Najlepszy dowódca i niezrównany prorok *Ant.* 4.329, prawodawca: *Contra Apionem (Ap)* 2.163-165, zob. P. Spilsbury, *The Image of the Jew in Flavius Josephus' Paraphrase of the Bible*, Tübingen 1998, s. 101; J.M. Petitfils, *Martial Moses in Flavian Rome: Josephus's Antiquities 2-4 and Exemplary Roman Leadership*, „Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism” 2014, 10, s. 202. Obszernie zalety Mojżesza omawia L.H. Feldman, *Josephus' Portrait of Moses*, „Jewish Quarterly Review” 1992, 82, s. 290-326; tenże, *Josephus' Portrait of Moses. Part Two*, „Jewish Quarterly Review” 1993, 83, s. 7-48.

sarza, co właściwie jest naturalne z racji jego dominującej roli w analizowanym fragmencie. Louis H. Feldman w artykule traktującym o tej postaci nie poświęca uwagi jej motywacjom poza niedługim fragmentem wskazującym, że rebelia była powodowana „zazdrością”. Badacz ten nie dopatruje się większego znaczenia tej wady ani też nie rozważa jej w szerszym kontekście, ponieważ ogranicza się tylko do stwierdzenia jej obecności w narracji o buncie przeciw Mojżeszowi³.

Kore odczuwał „zazdrość” (φθόρος) o pozycję Mojżesza. Temu właśnie uczuciu przypisywał Józef kierowniczą rolę w działaniach omawianego uzurpatora przeciwko przywódcy⁴. Odwołanie się do *Retoryki* Arystotelesa pozwala na spostrzeżenie, że narracja o działaniach Korego w dziele Józefa Flawiusza mogła zależeć od tego traktatu. Arystoteles dowodzi, że „zawiść” odczuwana jest wobec ludzi o równym statusie. Przez „równy status” sobie autor rozumie m.in. podobne urodzenie, pokrewieństwo, uznanie, majątek. Do zawiści skłonni są ludzie wysoko postawieni⁵. Te elementy można znaleźć w Józefowej charakterystyce Korego: był on bowiem spokrewniony z Mojżeszem, należał do arystokracji kapłańskiej – stąd cieszył się szacunkiem, a przy tym był bogatszy od swego rywala⁶. Również dalsza partia rozdziału traktującego o „zawiści” przynosi rozważania, które ilustrują motywację Korego:

Wszystko bowiem, co przynosi sławę lub zapewnia szacunek, a więc zarówno czyny, posiadane przedmioty jak również to, czego podejmujemy się dla zyskania rozgłosu i co zapewnia nam szczęście, niemal wszystkie te rzeczy są przedmiotem zawiści. Są nimi zwłaszcza rzeczy, o które sami usilnie zabiegamy lub sądzimy, że musimy je posiadać, albo których posiadanie ma nam zapewnić przynajmniej nieznaną przewagę nad innymi lub pozwala im niemal dorównać⁷.

W odniesieniu do Korego rzeczą, której on pożądał, było przeniesienie na niego przez lud godności arcykapłańskiej, zapewniającej mu przewagę nad innymi arystokratami⁸. Wykorzystanie tekstu Arystotelesa dla zinterpretowania obrazu Korego w dziele Józefa pozwala na wniosek, że motywacje tej postaci były szczególnie godne potępienia. Nie kierowało nim bowiem w rzeczywistości dobro ludu, któremu chciał przewodzić, lecz zaspokojenie własnej próżności, żądzy zaszczytów.

Analizując *Wojnę żydowską* i *Autobiografię* można znaleźć kolejne przykłady wrogich działań podejmowanych przez niegodziwe jednostki powodowane właśnie „zazdrością”. To niegodne uczucie kierowało niektórymi spośród wrogów Józefa Fla-

³ Ta wada dyskutowana jest jedynie w odniesieniu do jednego fragmentu: Joseph., *Ant.* 4.19-20, zob. L.H. Feldman, *Studies in Josephus' Rewritten Bible*, Atlanta 2005, s. 101.

⁴ Joseph. *Ant.* 4.14.

⁵ Arystoteles (Arist.), *Retoryka (Rhet.)* 2.10.1-2, 8, [w:] Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. 6, Warszawa 2001, tłum. H. Podbielski, s. 385-387.

⁶ Arist., *Rhet.* 2.10.5 zauważa też, że zawiść odczuwana jest wobec osób bliskich pod względem m.in. reputacji i urodzenia.

⁷ Arist. *Rhet.* 2.10.4, s. 386.

⁸ Joseph., *Ant.* 4.20.

wiusza z czasów jego dowództwa w Galilei. Jan z Gischali był jego głównym adwersarzem w *Wojnie żydowskiej* i *Autobiografii*. Kierując się „zawiścią”, przygotowywał spiski przeciw Józefowi⁹. Także arystokraci wraz z niektórymi urzędnikami w Jerozolimie wspólnie z Janem spiskowali przeciw Józefowi, również pod wpływem uczucia zazdrości¹⁰. „Zazdrość” zatem to kolejny motyw kierujący działaniami uzurpatora wobec dobrego przywódcy, którym był Mojżesz. Można zauważyć, że „zawiść” jako powód dążenia do władzy szczególnie dla arystokratów (jeśli w założeniu autora ta grupa społeczna stanowi nośnik cnót) jest szczególnie niegodna i degradowająca. Są to bowiem niskie pobudki, nawet jeśli będące udziałem wielu, jak zauważa Arystoteles, który nie wyklucza z jej odczuwania żadnej grupy społecznej¹¹.

Drugim problemem wydającym się wartym uwagi jest pozycja społeczna Korego i jego współtowarzyszy w spisku przeciw Mojżeszowi. Zwykle opisywani są oni jako „arystokraci” (choć tego słowa Józef nie używa), mający wsparcie ludu. Mojżesz zatem występuje przeciw niemal wszystkim współobywatelom (z wyjątkiem, rzecz jasna, najbliższej rodziny i jak się wydaje – światlejszych arystokratów). Pomimo przynależności do arystokracji przywódców buntu badacze zwykle koncentrowali się na Korem jako na demokratycznym demagogu wzorowanym m.in. na osobach przeciwników Józefa Flawiusza z czasów jego dowództwa w Galilei¹². Tymczasem ta postać ma na tyle nietypowe rysy w opisie Józefa, a jej działania zostały ukazane przez tego autora w sposób dość oryginalny, zarówno w stosunku do tekstu biblijnego, na którym przecież były oparte, jak i względem wydarzeń z czasów wojny żydowskiej, że inspiracji dla jej opisu należy poszukiwać raczej w szerszym, grecko-hellenistycznym, literackim kontekście. W dziełach autorów, z których Józef mógł korzystać (takich jak Tukidydes, Platon, Arystoteles, Polibiusz itd.), występują postacie i analizy wydarzeń oraz ustrojów, które mogą być pomocne w analizie Józefowej parafrazy działań Korego.

Bunt (στράσις) Korego przeciw rzekomej „tyraniu” Mojżesza był, jak to ujmuje Józef Flawiusz, wielce niebezpieczny. Podkreśla to autor *Starożytności żydowskich*, pisząc, że nic „podobnego nie znamy ani z dziejów greckich, ani barbarzyńskich”. Józef znacznie obszerniej ujmuje to wydarzenie aniżeli jego źródło, *Księga Liczb*¹³. Zwraca się uwagę, że Józef stwierdzeniem o niebywałym znaczeniu tego buntu czyni aluzję do słynnego opisu zaburzeń na Korkyrze w dziele Tukidydesa¹⁴. Na ważną

⁹ Joseph., *Bell.* 2.614, *Vita* 122 (niepohamowana zawiść), por. *Vita* 189.

¹⁰ Joseph., *Bell.* 2.627.

¹¹ Zob. Arist., *Rhet.* 2.10.1-11.

¹² Zob. F. Damgaard, *Brothers in Arms: Josephus' Portrait of Moses in the Jewish Antiquities in the Light of His Own Self-Portraits in the Jewish War and the Life*, „Journal of Jewish Studies” 2008, 59, s. 220 i n., 227 i n.

¹³ Joseph., *Ant.* 4.12. Cały wątek buntu Korego w *Starożytnościach żydowskich* zajmuje 43 wersy (4.11-53), podczas gdy w *Księdze Liczb* o połowę mniej (16:1-35), ponieważ wersy w dziele Józefa są dłuższe niż biblijne, zob. L.H. Feldman (wyd.), *Flavius Josephus. Translation and Commentary*, t. 3: *Judaeen Antiquities 1-4*, Leiden 2004, s. 333, przyp. 22, por. tenże, *Studies in Josephus'...*, s. 91.

¹⁴ Tukidydes (Thuk.) 3.82-84, zob. L.H. Feldman, *Studies in Josephus'...*, s. 102.

rolę wątku o buncie przeciw Mojżeszowi wskazuje to, iż poza powyższym stwierdzeniem poświęcona jest jemu połowa czwartej księgi *Starożytności żydowskich*¹⁵.

Kore, przywódca wystąpienia przeciw Mojżeszowi, zaliczał się do „najznakomitszych Hebrajczyków, tak pod względem urodzenia, jak i bogactwa, [był – W.B.] zarazem świetnym mówcą, zręcznym w przemawianiu do tłumów”¹⁶. Trawiła go nadto „zazdrość”. Tekst biblijny wspomina jednakże tylko o jego świetnym pochodzeniu, z czego wynika, że Józef znacznie wzbogacił obraz tej postaci. W konsekwencji Kore staje się w parafrazie tekstu biblijnego, której dokonał autor *Starożytności żydowskich*, kimś znacznie bardziej wpływowym. Być może Józef starał się ukazać powagę kryzysu i w ten sposób powiększyć zasługę Mojżesza w jego stłumieniu¹⁷. *Księga Liczb* wspomina, że Kore stanął na czele buntu arystokracji izraelskiej: książąt, przywódców ludu, czyli ludzi darzonych szacunkiem. Musiał on zatem wyrastać, jak to mógł rozumieć Józef Flawiusz, pod względem swej pozycji społecznej ponad tych, którym przewodził¹⁸. W realiach społeczności arystokratycznej wartościami dającymi prymat były głównie urodzenie i bogactwo, zaś wśród oligarchów bogactwo poprzedzało urodzenie. Pozycja rodowa Korego względem Mojżesza była podobna. Dlatego też Józef kilkakrotnie podkreśla, że to właśnie bogactwo uważał Kore za podstawę swych roszczeń do przejścia godności arcykapłańskiej¹⁹.

Skupienie się Józefa na tym, że Kore był szczególnie bogaty, zamożniejszy od samego Mojżesza, może pozostawiać specyficznie negatywne odczucie w kontekście toposów retorycznych znanych w literaturze greckiej. Arystoteles w *Retoryce* prezentuje charakterystykę osób bogatych w następujący sposób:

Charakter ukształtowany pod wpływem bogactwa łatwo rzuca się wszystkim w oczy. Ludzie bogaci są bowiem zuchwali i wyniośli (ὕβρισται γὰρ καὶ ὑπερήφανοι), niejako odmienieni pod wpływem posiadanego bogactwa. Zachowują się, jakby posiadali wszelkie istniejące dobra. Bogactwo jest dla nich miernikiem wartości wszystkich innych rzeczy. Wydaje się im więc, że mogą za nie kupić dla siebie wszystko. Są poza tym oddani rozkoszom i chępliwi; oddani rozkoszom ze względu na zbytek i na chęć pokazania swego szczęścia, chępliwi i prostacy, ponieważ wszyscy interesują się tym, co oni kochają i podziwiają, [...]. Ludzie bogaci czują się również powołani do rządzenia. Sądzą bowiem, że posiadają już te rzeczy, które upoważniają ich do sprawowania władzy. W sumie więc charakter człowieka bogatego sprowadza się do bezmyślnego szczęścia. [...] Przystępstwa, jakich dopuszczają się ludzie bogaci, nie wynikają ze złośliwości, lecz raczej z buty (ὕβριστῶν) i nieopanowania, jak np. tendencja do złego traktowania innych i do rozpusty²⁰.

¹⁵ H.W. Attridge, *The Interpretation of Biblical History in the Antiquitates Judaicae of Flavius Josephus*, Missoula 1976, s. 128.

¹⁶ Joseph. *Ant.* 4.14, por. *Lb* 16:1-2.

¹⁷ P. Spilsbury, *The Image of the Jew...*, s. 136.

¹⁸ *Lb* 16:1-2.

¹⁹ Józef dodaje jeszcze, że Kore był bogatszy od Mojżesza, *Ant.* 4.14, 19, 25-26.

²⁰ Arist. *Rhet.* 2.16.1-4, s. 393.

Powyższa charakterystyka zawiera elementy mogące być właściwe człowiekowi, który poza bogactwem nie ma żadnych zalet, pozbawiony jest zahamowań.

Amplifikacja narracji biblijnej w ten sposób, że Kore był bogatszy od Mojżesza i że przede wszystkim z tego powodu pożył władzy, zdaje się wskazywać na Józefowe inspiracje greckimi wyobrażeniami, być może opartymi na dziele Arystotelesa. Nawet jeśli Józef wprost nie opierał się na *Retoryce*, to poglądy jej autora mogły być mu znane za sprawą Mikołaja z Damaszku. Jego dzieło historyczne pt. *Historia* (lub *Archeologia*) w 144 księgach było rezerwuarem wiadomości dla Józefa. Obejmowało ono dzieje powszechne aż do śmierci Heroda Wielkiego. Co może jednak jest istotniejsze, Mikołaj z Damaszku był uznanym komentatorem pism Arystotelesa, więc jego poglądy mogły być częścią dzieła damasceńskiego historyka²¹.

W ujęciu Filona z Aleksandrii i w źródłach rabinicznych Korego także postrzegano jako osobę szczególnie bogatą. Filon wspomina, że Kore przewyższał Mojżesza majątkiem i to z tego wywodził swe prawo do przewodzenia kapłanom²². Źródła rabiniczne podejmują kwestię bogactwa tej postaci, jednak bez negatywnych akcentów. Jeden z rabinów twierdził nawet, że zamożność jest jednym z trzech uwarunkowań, by móc pełnić funkcję proroka²³. Wątek bogactwa ma zapewne pochodzenie hagiograficzne, czyli legendarne, i mógł być częścią opowieści krążących w Palestynie i w środowisku zhellenizowanych Żydów aleksandryjskich. Józef wykorzystał pozabiblijne przekazy o zamożności adwersarza Mojżesza, aby stworzyć wiarygodny motyw jego wystąpienia, zrozumiały i czytelny dla odbiorcy wykształconego na literaturze greckiej.

„Finansowa” motywacja obecna jest w działaniach największego wroga Józefa Flawiusza – Jana z Gischali. Jan dążył za wszelką cenę do wzbogacenia się kosztem swych współobywateli. Początkowo cierpiał on biedę i niedostatek, które skutecznie tępowały jego „występne poczynania” (τῆς κακίας). By temu zaradzić, zebrał bandę rozbójniczą, która łupiła ludność Galilei. Również Józef zauważa, że „w nadziei zysku nie cofał się [Jan – W.B.] przed żadną zbrodnią”. Adwersarz Flawiusza zajmował się także spekulacją oliwą, dzięki czemu stał się człowiekiem zamożnym²⁴. Skoro się tylko wzbogacił tymi sposobami, powziął zamiar, aby pozbyć się Józefa i samemu sta-

²¹ Zob. B.Z. Wacholder, *Nicolaos of Damascus*, Berkeley-Los Angeles 1962, s. 3. Józef tylko raz wspomina o Arystotelesie w *Ap* 1.176-82. Klearchos, uczeń wielkiego filozofa, przytoczył anegdotę świadczącą o wyższości mądrości Mojżesza nad samym Arystotelesem i innymi wykształconymi Grekami. Fragment ten świadczy o tym, że Józef doceniał wielkość Stagiryty, ale również wskazuje na to, że nie korzystał on bezpośrednio z jego dzieł. H. Levy, *Aristotle and the Jewish Sage according to Clearchus of Soli*, „Harvard Theological Review” 1938, 31, s. 205-235, uznaje ten przekaz za fikcję.

²² *Vita Mosis* 2.21.

²³ Kwestię absurdalnie wielkiego bogactwa Korego opisują pisma rabiniczne: *Midrasz Genesis Rabbah* 50.11, *Midrasz Exodus Rabbah* 31.3, *Midrasz Leviticus Rabbah* 5.3, *Midrasz Numeri Rabbah* 10.3, 18.13, 22.7, cyt. za: L.H. Feldman (wyd.), *Flavius Josephus...*, s. 335, przyp. 29. Ta tradycja ma swe źródło w *Psalmie* 49, zob. H.St.J. Thackeray (red.), *Josephus. Jewish Antiquities*, Books I-IV, Harvard 1995, s. 482, przyp. B. Bogactwo jako jedno z uwarunkowań posiadania zdolności prorockich: *mNedarim* 38a.

²⁴ Joseph., *Bell.* 2.585, 586-590.

nać na czele sił zbrojnych w Galilei²⁵. Jest to zgodne ze stwierdzeniem Flawiusza, że Jan „zawsze mierzył wysoko, a te ambicje rozbudzały w nim podłe występki (κακουργημάτων)”²⁶. Identyfikacja tego adwersarza rysuje się w *Autobiografii*. Dążył on bowiem do przewrotu i pragnął zdobycia władzy²⁷. Jego współtowarzysze w spisku przeciw Józefowi to „przedniejsi obywatele i niektórzy z urzędników” w Jeruzolimie, którzy dali dość pieniędzy, aby zwerbować 2500 najemników²⁸.

Józef nakreślił zależność pomiędzy bogactwem i dążeniem do uzyskania władzy niegodziwymi drogami. Zarówno Kore, jak i Jan z Gischali to ludzie bogaci (choć ten drugi nie od razu), marzący o przejęciu najwyższej władzy. Mają oni wspólników, którzy są również zamożni, oraz arystokratyczne pochodzenie i liczą na bliżej nieokreślone korzyści po usunięciu Mojżesza i Józefa.

Wydawałoby się, że wystąpienie Korego przeciw Mojżeszowi zostało przez Józefa osadzone w realiach właściwych ustrojowi demokratycznemu²⁹. Pojawiają się bowiem takie stwierdzenia jak to, że Mojżesz nie kierował się powszechnym wyrokiem ludu (μη τῷ κοινῷ δόγματι τοῦ πλήθους), kiedy nadawał Aaronowi, swemu bratu, godność arcykapłańską, lecz samowolnie rozdzielał zaszczyty, komu chciał³⁰. Kore powołuje się przy tym na „dobru ludu” zagrożone przez jego „wrogów”³¹. Wreszcie to lud ma przenieść na Korego tę godność, którą sprawował Aaron³². Także takie wyrażenie jak „zgromadzenie ludu” (τὴν ἐκκλησίαν) może wskazywać na instytucję demokratyczną³³. Badacze jednoznacznie stwierdzają więc, że Józef osadził bunt Korego i jego zwolenników w realiach demokratycznej *polis*. Poza bowiem wskazanym słownictwem także prezentacja rewolty przeciw Mojżeszowi jako στάσις niejako przenosi czytelnika w realia *polis*. Wreszcie utożsamienie Korego z postacią demagoga, który jest rzecznikiem interesów własnych i ludu (lub odwrotnie), wskazuje

²⁵ Joseph., *Bell.* 2.593.

²⁶ Joseph., *Bell.* 2.587.

²⁷ Joseph., *Vita* 70. Także inny wróg Józefa, Justus z Tyberiady pragnął przewrotu, aby przejąć władzę, zob. *Vita* 36.

²⁸ Joseph., *Bell.* 627-628.

²⁹ T. Rajak, *Flavius Josephus: Jewish History and the Greek World*, vol. 1, Oxford 1974, s. 258, cyt. za: P. Spilisbury, *The Image of the Jew...*, s. 141, zauważa: „Josephus makes [...] point in language that is often reminiscent of Greek democracy, but the substance of his argument could hardly be more different”, por. tamże, s. 98, 138 i n., 141, por. L.H. Feldman, *Josephus' Portrait of Moses*, (1992), s. 319. Najobszerniej za demokratycznymi realiami, w których bunt Korego był osadzony, opowiada się A.C. Miller, *Corinthian Democracy: Democratic Discourse in 1 Corinthians*, Eugene 2015, s. 73-88. Autorka ciekawie stwierdza, że „in Josephus' account of the Korah episode, Moses and the Israelites participate in a democratic system that determines the basis for understanding leadership and community interactions”, s. 87.

³⁰ Joseph., *Ant.* 4.15, por. 4.23, gdzie pojawia się stwierdzenie „za pośrednictwem ludu” (τῷ πλήθει). Jak zauważa É. Nodet (wyd.), *Flavius Josèphe, Les Antiquités Juives. Livres I à III. Texte, traduction et notes*, Paris 2000, s. 5, przyp. 1, w takim ustroju to decyzja ludu stanowi najwyższe prawo, znosząc tym samym Boskie zarządzenia.

³¹ Joseph., *Ant.* 4.18.

³² Joseph., *Ant.* 20.

³³ Joseph., *Ant.* 4.24.

na obecność demokratycznego modelu rządów w analizowanym fragmencie dzieła Józefa.

Anna C. Miller wyjaśnia cel tej „demokratyzacji” w ten sposób, że autor *Starożytności żydowskich* starał się wpisać swą narracją o buncie Korego w realia systemu demokratycznego, który był bliski nie tylko mu, lecz również czytelnikom jego dzieł³⁴. To założenie pozostaje jednak w sprzeczności z dominującym w literaturze przedmiotu przekonaniem, że odbiorcy Józefa to jednostki, które reprezentowały władzę królewską (Flawiusze i ostatni członkowie dynastii herodiańskiej, szczególnie Agryppa II), Żydzi (ci zamożni), arystokracja rzymska i takie osoby jak bogaty wyzwolieniec Epafrodyt (nie można przy tym określić bardziej szczegółowo, jaki był odzew ze strony potencjalnych czytelników dzieł Józefa). Zapewne dzieła Józefa czytali także ci, do których nie kierował on swego trudu pisarskiego (np. Justus z Tyberiady, wróg Józefa z czasów powstania żydowskiego w Galilei). To wyliczenie nie wskazuje jednak, by do grona czytelników można było zaliczyć mieszkańców *polis* greckich we wschodniej części państwa rzymskiego, ponieważ pod każdym względem jako potencjalni odbiorcy nie byli kimś istotnym z punktu widzenia żydowskiego autora. Nie mieli oni ani znaczenia politycznego i społecznego, ani też nie kierowały Józefa do tej grupy względy emocjonalne. Należy również dodać, że wskazani powyżej adresaci dzieł autora *Starożytności żydowskich* nie byli uczestnikami „a democratic discourse”³⁵.

Józef ukazuje jednak Korego i jego zwolenników jako oligarchów. Przemawia za tym to, że byli relatywnie nieliczni – 250 osób reprezentujących zapewne wpływowe rody³⁶. Jednak ich oligarchizm jest determinowany przede wszystkim przez bogactwo, które miało uzasadniać prawo do sprawowania urzędów³⁷. Zdaje się to wynikać ze słów, które oni wypowiadają:

niechże lud wyzwoli się z niewolniczej zależności od człowieka, który [...] narzuca nam swe samowolne rozkazy. Gdyby bowiem rzeczywiście sam Bóg wyznaczył nam kapłana, to przecież wybrałby na to stanowisko męża najgodniejszego, a nie ludzi niższych od wielu spośród nas. Gdyby zaś nawet postanowił wybrać Aarona, to dokonałby tego za pośrednictwem ludu, a nie zostawiałby decyzji bratu wybranego³⁸.

³⁴ A.C. Miller, *Corinthian Democracy...*, s. 88: „like his contemporaries Plutarch and Dio, Josephus must make his arguments about leadership and community formation intelligible to an audience steeped in the Greek democratic model. [...] Josephus’ depiction of the Israelite assembly might well strike a chord with audiences familiar both with democratic discourse and with the political realities of life under the Roman Empire”.

³⁵ Obszerna dyskusja na temat odbiorców dzieł Józefa zaprezentowana zostanie w: W. Bejda, *Od Saula do Agryppy II. Żydowski królowie w pismach Józefa Flawiusza*, [w druku], rozdział 1.3.5.

³⁶ Jak zauważa M. Ostwald, *Oligarchia. The Development of a Constitutional Form in Ancient Greece*, Stuttgart 2000, s. 23, od połowy V w. p.n.e. termin „oligarchia” był już stale używany, aby opisać rządy niewielu obywateli.

³⁷ Por. tamże, s. 67, 72. W systemie greckiej *polis* z kolei, jak zauważa ten badacz, bogactwo umożliwiało efektywne pełnienie funkcji politycznych i tym samym służbę na rzecz państwa, zob. Arist., *Politica (Pol.)*, 1273a25n., 1299b 25n., 1306b8n.

³⁸ Joseph., *Ant.* 4.22-23, s. 221.

Stwierdzenie o „niższej od wielu spośród nas” pozycji dotyczy właściwie zamożności, ponieważ pochodzenie rodowe Mojżesza nie było gorsze od tego, jakim legitymowali się spiskowcy. Przywódca miał być mniej zamożny niż nie tylko Kore, najbogatszy spośród Izraelitów. Przypuszczalnie również inni rebelianci: Datam, Abiram także nie ustępowali majątkiem Mojżeszowi, a może nawet byli bogatsi³⁹. Połączenie bogactwa (stawianego na pierwszym miejscu) i arystokratycznego pochodzenia znamionuje ustrój oligarchiczny. Platon wyraźnie łączył tę formę ustrojową z posiadaniem bogactwa. Rządzący dobierani są według cenzusu majątkowego – tam gdzie oligarchia jest ściślejsza, tam wyższy jest cenzus majątkowy. Filozof łączy ten ustrój z chciwością jego uczestników (są bowiem „rozmiłowani w pieniądzech”)⁴⁰.

Mojżesz w ujęciu Józefa to przywódca, który rezygnuje z bogacenia się (przez co nie jest tak zamożny jak jego oponenty). Stwierdza on w swej mowie obrończej wygłoszonej przed ludem, że porzucił swój dostatek i poświęcił się na niedolę dla jego dobra. Jako sędzia nigdy nie przyjął podarunku ani też faworyzował bogatych kosztem ubogich⁴¹. Te słowa nie mają swego bezpośredniego odniesienia do tekstu biblijnego, który Józef parafrazował. Dodając je, uczynił on z Mojżesza zaprzeczenie ideału oligarchicznego, zgodnie z którym to bogactwo uprawnia do sprawowania władzy. W przypadku prawodawcy jest to Boża desygnacja wynikająca z rozpoznania wyjątkowych cech jego charakteru. Jedną z nich stanowi brak chciwości – cechy, którą Platon wyraźnie wiąże z oligarchami.

Również według Arystotelesa bogactwo jest najważniejszym wyznacznikiem tego systemu rządów, bowiem oligarchia to nie tyle rządy niewielu, ile raczej panowanie bogatych⁴². Zauważa on też, że wraz ze wzrostem majątków rośnie wpływ oligarchów na urzędy. W klasyfikacji form ustroju oligarchicznego, która znajduje się w *Polityce*, realia opisane przez Józefa mogą odpowiadać trzeciemu (z czterech) stopniowi potęgi oligarchów, kiedy „większe mają majątki” i „oni to sobie samym nadają urzędy”⁴³.

Wydaje się zatem, że autor *Starożytności żydowskich* ukazał próbę oligarchicznego przewrotu (stąd słowo *stasis*), do którego doszło w społeczności izraelskiej przypominającej na pozór demokrację. Przeciwno demokratycznemu charakterowi tej wypowiedzi przemawia założenie, że poza spiskowcami pozostałej masie ludu przywództwo Mojżesza i godność Aarona zupełnie nie musiały przeszkadzać. Niczego nie tracili, bo też nie mogli w żadnym wypadku pretendować do władzy – nie wywodzili się przecież z arystokracji kapłańskiej.

Oligarchowie faworyzują swoje kandydatury, które lud powinien popierać w rzekomo własnym interesie. O ile bowiem występują w dziele Józefa określenia, które wskazują na instytucje i procedury demokratyczne, o tyle niemal absolutną władzę

³⁹ Joseph., *Ant.* 4.19. Zamożny miał też być Falaus, jednak nie wiadomo, czy także brał udział w buncie, tamże.

⁴⁰ Plato, *Respublica* 550c-553e, zob. T.A. Sinclair, *A History of Greek Political Thought*, London 1961, s. 162.

⁴¹ Joseph., *Ant.* 4.42, 46.

⁴² Zob. Arist., *Pol.* 4.8. 1290b, por. 1289b27-1290a5, zob. M. Ostwald, *Oligarchia...*, s. 43.

⁴³ Arist., *Pol.* 4.8. 1293a; 4.4. 1294a; 4.7. 1299b.

sprawuje tam przecież Bóg za pośrednictwem Mojżesza, który jest kimś na kształt reprezentanta i pośrednika woli Bożej.

Józef starał się więc oddać przebieg rewolty Korego w sposób prawdopodobny i zrozumiały dla greckiego odbiorcy, stąd nadał mu realia bliskie światu greckiej *polis*, choć nietożsame z nim. Stały temu na przeszkodzie specyficzna narracja biblijna, która przedstawiała nietypowy dla realiów greckich kontekst (lud na pustyni pod przywództwem kierowanego przez Boga proroka), ale i specyficzne wydarzenie, gdzie przywódca jednego z rodów kapłańskich żąda dziedzicznej godności arcykapłana. Mojżesz rozprawia się z przeciwnikiem jedynie za pomocą wszechmocy Bożej, a zdolność do przemawiania i poruszania tłumu tylko współgra z nią.

Józef, próbując zhellenizować tę specyficzną opowieść, nałożył na nią znane mu z pism autorów greckich elementy: bierne zgromadzenie demokratyczne z jego prawem do wyboru urzędników, oligarchię opierającą swe roszczenia do władzy na posiadaniu bogactwie, typową dla niej niegodną motywację – zazdrość. Znamienne jest, że te elementy pojawiły się na kartach *Starożytności żydowskich* jedynie przy okazji στάσις, próby obalenia ustroju nadanego przez Boga, reprezentowanego przez Mojżesza. Dodać należy, że pojawiały się one już w kontekście katastrofального zamętu w czasach powstania przeciw Rzymowi na terenie Judei. Wtedy także pojawili się zazdrośni arystokraci (lub ludzie wzbogaceni), którzy pragnęli odebrać władzę Józefowi, odwołując się do wyroku zgromadzenia ludowego. Te podobieństwa jednak nie przesądzają, że gdyby nie powstała wcześniej *Wojna żydowska*, to Józef nie uciekałby się do podobnych ujęć niegodziwych arystokratów – oligarchów. Narracja biblijna skłaniała, by ukazać bunt Korego jako wydarzenie na wskroś polityczne⁴⁴. Potwierdzenie dla tego przypuszczenia można znaleźć w pismach przywoływanego już Filona z Aleksandrii. Choć autor ten nie poświęcił wiele miejsca buntowi Korego (jego imię pojawia się tylko raz w korpusie dzieł tego pisarza) i jego stronników, to jednak zdecydował się ukazać to wydarzenie w kategoriach politycznych⁴⁵. Filon na określenie buntowników (nie wspominając jednak o Korem) przeciw Mojżeszowi używa słów „przywódcy buntu” (τοὺς τῆς στάσεως ἡγεμόνας)⁴⁶. Został on wybrany przez konspiratorów z racji starszeństwa. Jego zwolennicy powodowani byli nierozumną dumą, pożądaniem zaszczytów i władzy⁴⁷.

„Polityczna” interpretacja buntu Korego w antycznej literaturze żydowskiej nie była jednak powszechnym podejściem interpretacyjnym do tekstu biblijnego. Pseudo-Filon (I/II w. n.e.) nie przedstawia bezpośredniego wystąpienia tego arystokraty przeciw Mojżeszowi ani też nie opisuje charakteru uzurpatora. To Bóg odpowiada Koremu bezpośrednio, nie zaś Mojżesz. Jakkolwiek narracja Pseudo-Filona ma za zadanie wykazać, na czym polega prawdziwe przywództwo nad Izraelem, to jednak

⁴⁴ L.H. Feldman, *Studies in Josephus* '..., s. 103.

⁴⁵ Philo, *De fuga et inventione* 145.

⁴⁶ Philo, *De vita Mosis* 2.283, por. *De praemiis et poenis* 75 (τῆς συστάσεως ἡγεμόνα).

⁴⁷ L.H. Feldman, *Studies in Josephus* '..., s. 93 stwierdza, że Filon interesuje przede wszystkim aspekt teologiczny buntu Korego jako wystąpienia przeciw Bożemu wyborowi Aarona na arcykapłana, zob. Philo, *De Praemiis et Poenis* 75.

ogranicza się ono do wymiaru religijnego: prawdziwy przywódca jest zawsze podporządkowany Bożej woli i gotowy poświęcić swe życie za Torę⁴⁸. W tradycji rabinicznej (po roku 200 n.e.), chociaż zauważana jest zazdrość Korego o wywyższenie Aarona, to istotą jego buntu jest sprzeciw przeciw Pięcioksięgowi⁴⁹.

Hellenizacja prezentacji oligarchicznego buntu Korego ma wiele wspólnego z kilkoma partiami dzieł Arystotelesa. Czy oznacza to w takim razie, że gdyby Józef nie opierał się na tym autorze, to inaczej opisałby motywacje Korego oraz nie wspomniałby o bogactwie jako czynniku determinującym postępowanie tej postaci? Wydaje się, że nie. W istocie tekst Arystotelesa nie musiał być wprost wykorzystany przez Józefa Flawiusza, który mógł sięgać do np. zaginionych prac Mikołaja z Damaszku lub innego źródła. Motyw zazdrości o władzę, żądzy urzędów trawiącej oligarchów, *στάσις* są dość powszechne w literaturze grecko-hellenistycznej. Niemniej lektura spuścizny Arystotelesa pozwala lepiej zrozumieć „politologiczny” przekaz Józefa, który pisał także dla czytelników znających greckie sposoby prezentacji grup społecznych i ich przywódców uwikłanych w walkę o władzę.

Bibliografia

Tłumaczenia źródeł

Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. 6, tłum. H. Podbielski, Warszawa 2001

Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela „Antiquitates Judaicae”*, tłum. Z. Kubiak, J. Radożycki, Poznań 1962

Opracowania

Attridge H.W., *The Interpretation of Biblical History in the Antiquitates Judaicae of Flavius Josephus*, Missoula 1976

Bejda W., *Od Saula do Agryppy II. Żydowski królowie w pismach Józefa Flawiusza*, Słupsk (w druku)

Damgaard F., *Brothers in Arms: Josephus' Portrait of Moses in the Jewish Antiquities in the Light of His Own Self-Portraits in the Jewish War and the Life*, „Journal of Jewish Studies” 2008, 59, s. 218-235

⁴⁸ Pseudo-Philo, *Liber antiquitatum biblicarum* 16:1-3. Zob. F.J. Murphy, *Pseudo-Philo Rewriting the Bible*, New York 1993, s. 80 i n. W dziele Pseudo-Filona większe znaczenie posiada wystąpienie przeciw Torze aniżeli przeciw Mojżeszowi. Według Pseudo-Filona Kore występował przeciwko Torze. Zob. L.H. Feldman, *Studies in Josephus'...*, s. 93. Można bunt Korego pojmować nawet szerzej – jako wystąpienie przeciwko Bogu.

⁴⁹ Motyw zazdrości obecny jest w midraszach *Tanhuma* B 4.86-88, *Tanhuma Korah* 3, *Bemidbar* 18.2 (midraszu do *Księgi Liczb*), cyt. za: L.H. Feldman, *Studies in Josephus'...*, s. 95. Bunt przeciw Torze: *Miszna Abot* 5.1; *Abot R. Nathan* 46; *b. Sanhedrin* 110a-b; *b. Bava Bathra* 74a; *Bemidbar* 16.3, 20, cyt. za: F.J. Murphy, *Pseudo-Philo Rewriting...*, s. 80; zob. L.H. Feldman, *Studies in Josephus'...*, s. 96 i n.

- Feldman L.H. (wyd.), *Flavius Josephus. Translation and Commentary*, t. 3: *Judaean Antiquities 1-4*, red. S. Mason, Leiden 2004
- Feldman L.H., *Josephus' Portrait of Moses*, „Jewish Quarterly Review” 1992, 82, s. 285-328
- Feldman L.H., *Josephus' Portrait of Moses. Part Two*, „Jewish Quarterly Review” 1993, 83, s. 7-50
- Feldman L.H., *Studies in Josephus' Rewritten Bible*, Atlanta 2005
- Levy H., *Aristotle and the Jewish Sage according to Clearchus of Soli*, „Harvard Theological Review”, 1938, 31, s. 205-235
- Miller A.C., *Corinthian Democracy: Democratic Discourse in 1 Corinthians*, Eugene 2015
- Murphy F.J., *Pseudo-Philo Rewriting the Bible*, New York 1993
- Nodet É. (wyd.), *Flavius Josèphe, Les Antiquités Juives. Livres I à III. Texte, traduction et notes*, Paris 2000
- Ostwald M., *Oligarchia. The Development of a Constitutional Form in Ancient Greece*, Stuttgart 2000
- Petitfils J.M., *Martial Moses in Flavian Rome: Josephus's Antiquities 2-4 and Exemplary Roman Leadership*, „Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism” 2014, 10, s. 194-208
- Rajak T., *Flavius Josephus: Jewish History and the Greek World*, t. 1, Oxford 1974 (nieopublikowany doktorat)
- Sinclair T.A., *A History of Greek Political Thought*, London 1961
- Spilsbury P., *The Image of the Jew in Flavius Josephus' Paraphrase of the Bible*, Tübingen 1998
- Thackeray H.St.J. (wyd.), *Josephus. Jewish Antiquities. Books I-IV*, Harvard 1995
- Wacholder B.Z., *Nicolaos of Damascus*, Berkeley-Los Angeles 1962

Summary

Oligarchic rebellion of Korah against Moses according to Josephus

Josephus in his paraphrase of the Book of Numbers shows the rebellion of Korah and his aristocratic supporters as an oligarchic coup. On the oligarchic nature of this sedition indicates not only a small number of his followers, but above all their aristocratic origin. Also, the perception of wealth which Korah expressed as a factor in qualifying for the rule is close to oligarchic ideals. Josephus also emphasized envy of the rebels against the position of Moses and Aaron. This defect is, according to Aristotle, especially typical to the people rich and exercising high social functions like Korah and his followers.

Słowa kluczowe: *Kore, Mojżesz, Aaron, Józef Flawiusz*

Key words: *Korah, Moses, Aaron, Josephus*

